

C UMHURİYET ÖNCESİNDE MARAŞ'TAKİ YABANCI OKULLAR

Nejla GÜNAY*

ÖZET

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı toprakları üzerinde açılan yabancı devletlere ait okul sayısında önemli bir artış oldu. Halep Vilayeti'ne bağlı olan Maraş Sancağı'nda da yabancı okul sayısı hızla arttı. Maraş'ta; Fransa, Almanya , Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere ilkökul, ortaokul, lise, hatta yüksek öğretim seviyesinde okullar açıldılar.

Bu okullardan bir kısmında özel statü varken yetimhanelerin içinde açılanlar hayır amaçlı ve meslekî eğitime yönelikti. Özel statüdeki okullarda öğrencilere belli bir ücret karşılığında eğitim veriliyordu. Toplanan bu ücretler okullar için önemli gelir kaynağı olsa bile bu okulların finansmanını , okulun hamiliğini yapan ülke ya da çeşitli misyoner örgütleri karşılamaktaydı. Okulda ders veren öğretmenlerin maaşları da söz konusu misyoner teşkilatları tarafından ödeniyordu.

Maraş'taki yabancı okulların öğrenci kitlesi Ermeniler'di. Katolik Ermeniler daha çok Fransız okullarını tercih ederken, Protestanlar Amerikan ve Alman okullarına gidiyorlardı. Müslümanlar bu okulları çok nadir olarak tercih ediyorlardı.

Anahtar Kelimeler: Maraş Sancağı, Maraş Sancağı'nda Yabancı Okullar (Fransız, Amerikan, İngiliz ve Alman Okulları)

FOREIGN SCHOOLS IN THE MARAŞ SANJAK BEFORE THE REPUBLIC OF TURKEY

ABSTRACT

An important rising were seen to school number opened to by foreign governments in Ottoman lands after second half of XIX.centuries.In Maraş sanjak ,tied to Halep city, also foreign school number rised to very speedly. In Maraş; France, Germany, U.S.A. and also England opened to primary school , secondary school, lyce and some schools which university level.

* Gazi Üniversitesi, Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi İnkılap Tarihi Bölümü.

Some of this schools had to special statute.Schools in orphanage aimed to vocational education. Schools which had to special statute, taken to money from students. This money spent to school finance. In addition missioner organization also covered to this schools needs.Also this missionary organization paid to teachers salary.

Student mass of Maraş schools were Armenians. Catholic Armenians preferred to French schools. Protestans Armenians went to Americans and German schools.But Muslims rarely preferred to this schools.

Key Words: Foreing Schools in Maraş Sanjak Before Republic of Turkey, Foreing Schools (French, Amerikan, İngiliz and German Schools)

GİRİŞ

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Gayrimüslim cemaat okullarının sayılarının artmasının yanı sıra yabancı okullarda da hızlı bir artış oldu. Osmanlı Devleti, 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ni yayınlamakla, yerli okulların yanı sıra gayrimüslim okulları ve yabancı okullar ile ilgili düzenlemeler yaptı. Özellikle, Nizamname'nin 129. maddesi ile Gayrimüslim okulları ve yabancı özel okulların açılmasını kontrol altına almak amaçlanmakta idi.¹ Klasik devirlerde, gayrimüslimlere ait kilise ve okul açılması, tamir edilmesi, ferman ve fetva alma kısıncında iken, 1856 tarihli Islahat Fermanı ile "ahalisinin tamamı bir mezhepte bulunan şehir, kasaba ve köylerde icrâ-yı ayine mahsus binalar, mektepler, hastaneler v.s. mahallerin eski halleri üzere tamirlerine engel olunmaması, bu tip mahallerin yeniden inşası halinde patrik veya cemaat reisleri tarafından tasvibi ile resmi ruhsat alınması..." yönünde uygulama başlatılmıştı. Ayrıca, Islahat Fermanı ile her milletin belli şartlar içerisinde okul açmaya izinli olduğu ve bu konuda kontrolün Maarif Meclisi'ne ait olduğu ilan edilmişti.²

Islahat Fermanı ile okulların açılmasına izin verildi, ancak teftişleri ile ilgili bir düzenleme yapılmadı.129. maddenin düzenlenme sebeplerinden bir tanesi de teftiş ile ilgili boşluğu doldurmaktı. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi şu şekildeydi:

¹ Şamil Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları**, İstanbul 2005, s. 25.

² Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde...**s. 25-26.

a- Özel okullar; cemaatler, Osmanlı tebaası şahıslar veya yabancılar tarafından ücretli ya da ücretsiz olarak tesis edilen okullar şeklinde tarif edilmiş ve bu okulların masraflarının kurucuları tarafından ya da bağlı oldukları vakıflarca karşılanması.

b- Osmanlı Devleti'nde bu tip okulların kurulması için, öğretmenlerin, Maarif Nezareti veya mahalli maarif idaresi tarafından verilen diplomaya sahip olmaları, ayrıca devletin düzenine ters düşen ders okutulmaması, ders programı ve ders kitaplarının Maarif Nezareti ya da mahalli maarif idaresi tarafından onaylanması.

c- Ruhsat verme yetkisi vilayet maarif idaresi, vilayet valisi, İstanbul'da ise Maarif Nezareti'ne verilmesi.³

Bu şartlar yerine getirilmedikçe okul açılmasına ve devamına ruhsat verilmeyeceği, aksi davranışlarda okulların kapatılacağı bu madde ile kayıt altına alındı. Bu okullarda ders veren öğretmenlerin ellerindeki diplomaları, Maarif İdaresi'ne tasdik ettirmeleri şart koşuldu.⁴

Alınan bu tedbirlere rağmen, bu okulların sayıları o kadar hızlı arttı ki II. Abdülhamid; 1887, 1891, 1903 yıllarında 129. maddeyi yeniden düzenleyen kararlar almak zorunda kaldı.⁵

Osmanlı Devleti'nin tüm bölgelerinde yabancı okulların sayıları hızla arttı. Maraş'ta da Fransa, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere çok sayıda okul açtı. Bu okullar, ayrı bölümler halinde ele alınacaktır.

FRANSIZ OKULLARI

Haçlı seferlerinden sonra memleketlerine dönmeyerek Kudüs'te ve bazı bölgelerde kalmış olan Katolik rahipler, Franciscains ve Jésuite olmak üzere iki ayrı tarikata mensuptular. Osmanlı topraklarına ilk gelen Hıristiyan Katolik misyoner tarikatı Franciscains idi. Bunlar; İstanbul, İzmir, Suriye, Kıbrıs'ta faaliyet gösteriyorlardı. Birçok rahip, Türkiye'nin çeşitli bölgelerine dağılmıştı.⁶

³ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, 1964, s. 110.

⁴ Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde...*, s.26.

⁵ Bu düzenlemeler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde...*, s. 27-47.

⁶ Ahmet Refik, "Türkiye'de Katolik Propagandası", *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, 5/82, İstanbul, 1340, s. 257.

Franciscains rahiplerinin en önemli görevleri, Ortodoks Hıristiyanların, Katolikleştirilmesi sureti ile Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleştirilmesini sağlamaktı. Öte yandan, Katoliklerin kendi dinlerini unutmamaları için çalışıyorlardı. Bunun için Latin ailelerin çocuklarını kiliselerinin yanında açtıkları okullarda eğitiyorlardı.⁷

Franciscains rahiplerinin, misyonerlik görevlerinin yanı sıra fakir veya terkedilmiş çocukları toplayıp yetiştirme görevleri de vardı. St. Franciscains çocukları denilen bu çocuklara, modern eğitimden uzak, daha çok anaokuluna benzeyen kurumlarda eğitim verilmekte idi. Burada çocuklara okuma-yazma ve hesap bilgilerinin yanı sıra Hıristiyanlık öğretilmekte idi. Daha sonra fakir çocuklar için ücretsiz özel okullar tesis edildi.⁸Fakir ve kimsesiz çocukları iş sahibi yapabilmek için terzilik, kunduracılık gibi meslek okulları açıldı. Buldukları bölgede halkın, özellikle de fakirlerin sempatisini kazanmak için hastaları tedavi ettiler, onlara ilaç yardımında bulundular. Ayrıca, İsteyenlere ücretsiz olarak Fransızca öğretiler.⁹Bütün bu çalışmalar sonucunda Katoliklerin sayılarının artması, Fransa kralının Osmanlı Devleti'nin iş işlerine daha çok karışabilme imkânı bulmasına sebep olacaktı.¹⁰

Katolik misyonerleri, Maraş'ta da kendilerine verilen görevleri yerine getirmekteydiler. Burada, Franciscains rahipleri, kendilerine ait manastırın içinde bir de okul açtılar.¹¹Aslında yerli halk bu okulların sayılarının artmasından rahatsızlık duymakta idi. Çukuroba mahallesinde bulunan Franciscain Manastırı'nda baş rahip olan Père Marcellino, 1892 yılında, burada okul açmayacaklarına dair, mahalli yöneticilere taahhüt senedi vermişti.¹²Bu taahhüt senedine ve okul açmak için resmi izin almak gerekmesine rağmen söz konusu manastırda ve Maraş'ın diğer bölgelerinde Fransız okullarının sayıları hızla arttı. Bu arada zaman zaman Osmanlı Devleti de okul açılmasına izin verebilmekteydi.1895 tarihli bir belge, Fransız Antra Saint rahiplerinin resmi izin ile ev ve okul inşa ettiklerini göstermekte-

⁷ Polvan, **Türkiye'de Yabancı...**, s. 69-70.Katolik misyonerlerinin amaçları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nahid Dinçer, **Yabancı Özel Okullar**, İstanbul, t.y., s. 35-38.

⁸ Polvan, **Türkiye'de Yabancı...**s. 71.

⁹ Dinçer, **Yabancı Özel Okullar**, s. 40-41.

¹⁰ Ahmed Refik, **Türkiye'de...**, s. 258.

¹¹ Şerife Yorulmaz, Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Kültür Kurumları, **OTAM**, S.11, 2000 , s. 733.

¹²Mutlu , **Osmanlı Devleti'nde...**, s. 171.

dir.¹³ Fransız Sefareti, 1896 Ermeni isyanı sırasında zarar gördükleri gerekçesi ile Yenice kale, Mucuk Deresi ve Döngel Köyü'nde manastır, kilise ve okul inşası için ruhsat verilmesini istedi. Devlet adı geçen yerlerde bahsedilen müesseselerin açılmasına izin verdi.¹⁴

Franciscains rahipleri, XX. yüzyıl başlarında Maraş genelinde eğitim-öğretim faaliyetlerini iyice artırdılar. 1901 yılında, Fransa, Maraş'ta adı geçen rahipler tarafından açılan okul ve dersane için ruhsat verilmesini istedi.¹⁵

Osmanlı Devleti, 1869 tarihinde eğitim işlerine çeki düzen vermek amacıyla Maarif Nizamnamesi çıkarmıştı. Nizamname'nin 129. maddesi ile de yabancı devletlere ait okullar ile özel okulların kontrol altına alınması amaçlanmıştı. Ancak 129. maddenin varlığı yabancı okulların sayılarının artmasını engelleyemedi. Ülkede bulunan Fransız okullarının sayısı her geçen yıl biraz daha arttı. 1869 yılında 76 civarında olan Fransız okulları, 1876'da 93, 1905 'te 198'e ulaştı.¹⁶ Bu sayı, 1912'de 370'e çıktı. Aynı yıl, Fransız okullarında okuyan öğrenci sayısı da 108112 idi.¹⁷

Maraş'ta da her seviyede (iptidaî, rüşdiye, idadî) Fransız okulları açıldı. Fransız Katolik adı ile açılan, dört ilkokuldan biri sadece erkek öğrencileri kabul etmekteydi ve 1899 yılında 25 öğrencisi vardı. Diğer üç okulda karma eğitim verilmekteydi. Bu okullarda; 120 erkek, 110 kız olmak üzere toplam 230 öğrenci okuyordu. Yine Fransız Katolik ismi ile karma eğitim veren ortaokulda okuyan 90 öğrencinin 50'si erkek, 40'ı kızlardan oluşuyordu. Fransız Katolik İdadîsi'nin 1899'daki öğrenci sayısı 30 erkek, 20 kız toplam 50 idi.¹⁸

Fransa devletine bağlı olarak faaliyet gösteren bir diğer kurum, idadî seviyesindeki Terre Saint Okulu idi. Terre Saint rahipleri tarafından idare edilen bu okulun öğrenci sayısı yıllara göre şu şekildeydi:

¹³ BOA .Sadâret Mektubî Mühimme , (A.MKT.MHM.) , 646/32.

¹⁴ Müesseselerin açılması ile ilgili yazışmalar ve kilise, manastır ve okul planları için bkz. BOA. Şûrâ-yı Devlet (ŞD), 1478/13.

¹⁵ Yorulmaz , **Osmanlı-Fransız...**,745. Mutlu , **Türkiye'de...**,s. 161.Esasen bu müesseseler ruhsatsız olarak faaliyet göstermekte idi.

¹⁶ Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde...**,s. 142.

¹⁷ Adnan Şişman, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Fransız Sosyal ve Kültürel Müesseseleri", **CIÉPO XIV.Sempozyumu Bildirileri**, 18-22 Eylül 2000 Çeşme, TTK Yay., Ankara, 2004, s.730.

¹⁸ 1317 (1899) Tarihli Maarif Nezareti Salnamesi (MNS), s. 1130-1133.

Tablo I: Terre Saint Rahipleri Tarafından İdare Edilen Okulun Öğrenci Sayısı.

	Erkek	Kız	Toplam
1898 ¹⁹	65	48	113
1900 ²⁰	60	50	110
1903 ²¹	55	47	102

Ne zaman açıldıkları belli olmayan ve tamamı ruhsatsız olan Fransız okullarında, 1899 yılında toplam 480 öğrenci eğitim almaktaydı. Her cemaat ve milletten öğrenci kabul edilmesine rağmen, bu okulların öğrenci kitlesini Ermenilerin, özellikle de Katolik Ermenilerin çocukları oluşturmaktaydı.²² 1912 yılında Maraş'ta, "Pensionnat de garçons" ve "Écoles de village" adlı Fransız okulları da eğitim vermekteydi.²³

Özel statüde olan Fransız okullarında, öğrencilerden okullara göre değişen miktarlarda ücretler talep edilmekteydi.²⁴ Okulların en önemli finans kaynağı ise Fransa idi.²⁵

Fransız okullarının çok büyük kısmında öğrencilere, keman ve piyano gibi güzel sanatlarla ilgili dersler de okutulmakta idi.²⁶ Öte yandan bu okullarda, halka yönelik çeşitli faaliyetlerin yapılabilmesi için tasarlanmış çok geniş salonlar vardı.²⁷ Franciscains rahiplerinin okulları daha çok meslekî eğitime yönelikti. Bu okullarda öğrencilere; marangozluk, oymacılık, bahçivanlık, saatçilik gibi sanatların öğretildiği atölyeler bulunuyordu.²⁸

Fransa'nın taşrada bulunan okullarının programlarında bir standart olmamakla beraber, şehirlerdeki ilk ve orta dereceli okullarda okutulan dersler genellikle ahlâk, Fransızca, okuma-yazma, gramer, güzel yazı, ilm-i eş-

¹⁹ 1316 (1898) Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi (HVS), s. 1016–1017.

²⁰ 1318 (1900) Tarihli HVS. s.1270–1271.

²¹ 1321 (1903) Tarihli HVS. s.467.

²² Cuinet, La Turquie, s.95. Hasan Dilan, **Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları (1914-1918)**, C.II, Ankara, 2005, s.XXXI.

²³ Şişman, **XX.Yüzyıl Başlarında...**, s.735.

²⁴ Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde...**, s.147.

²⁵ Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Ocak Yay. , Ankara, 1993, s.72–73.

²⁶ Polvan, **Türkiye'de Yabancı...**, s.188.

²⁷ Polvan, **Türkiye'de Yabancı...**, s.158.

²⁸ Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde...**, s.147.

ya, hesap, geometri, tabii bilimler, tarih, coğrafya, yabancı dil, müzik, resim, dikiş ve jimnastikten ibaretti.²⁹

Fransız okullarında yerli Rum, Bulgar, Ermeni, Marunî, Türk öğretmenlerin yanı sıra Alman ve İngilizler de istihdam edilmekteydi. Fransız misyonerleri, öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere; Rodos, Kudüs, Suriye ve Kayseri'de (kadın ve erkekler için ayrı ayrı 2 okul olmak üzere) öğretmen okulları açtılar.³⁰ Maraş'ta bulunan manastırlarda, Fransa himayesinde olan görevliler farklı milletlere mensup olabiliyorlardı. Ancak, bu görevliler arasında özellikle İtalyan asıllı olanlar önemli bir yer tutmaktaydı.³¹

ALMAN OKULLARI

Almanya, 1871 yılında birliğini kurdu ve kendini dünyanın önemli güçlerinden biri olarak görmeye başladı. Almanya, gücünü iyice artırmak için, Osmanlı Devleti'nin Asya'da kalan topraklarını hedef seçti. Osmanlı ordusundaki bozuklukları ve bürokrasisindeki aksaklıkları gidermek amacıyla Osmanlı ülkesine, Alman heyetlerinin gelmesi ve Bağdat demiryollarının yapımı Almanya'nın Osmanlı ülkesindeki nüfuzunu artırdı.³² Almanlar, Türkiye'deki ekonomik nüfuzlarını kültürlerini kullanarak takviye etmek istemekteydiler. Pancermenistlerden, Devis Trietsch; Doğu'da Alman dilinin yayılması gerektiğini ifade etmekteydi. Almanya, Türkiye'deki yenileşme hareketlerinin Alman bilimi ile desteklenmesini istemekteydi. Bu da ancak, Alman eğitim kurumları ile mümkün olabilirdi.³³

Bu amaçları taşıyan Almanya, Yakınoğu'daki Alman çıkarlarının ve ekonomik faaliyetlerinin ihtiyaç duyacağı elemanları yetiştirmek için okul, hastane, yetimhane vb. müesseseler açmaya ihtiyaç duydu. Bu müesseseler, daha çok, Bağdat Demiryolu çevresinde, özellikle Bursa, Konya, Ankara, Sivas, Samsun, Trabzon, Adana, Mersin, Antep, Diyarbakır, Mardin, Musul, Basra, Şam, Trablusşam ve Yafa'da açıldı.³⁴

Öte yandan, Alman kültür ve dilinin yaygınlaştırılmasında, eğitim kurumlarının yanı sıra Alman doktor ve sağlık kuruluşlarının da önemli rolü

²⁹ Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde...*, s. 149.

³⁰ Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde...*, s. 148.

³¹ *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)*, 87/75 (1313.Z.28).

³² İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yay., İstanbul, 1998, s. 55-59.

³³ Kemal Turan, *Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi*, İstanbul, 2000, s. 55-56.

³⁴ Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, s.92.

oldu. Özellikle, XIX. yüzyıl sonlarında yaşanan Frengi salgını Almanların bu alanda da Osmanlı'ya yaklaşmalarına fırsat verdi.³⁵ Aynı salgın Maraş'ın bağlı olduğu Halep vilayetinde de vardı.³⁶

Almanların kendilerine hedef olarak seçtikleri yerlerden biri de Maraş şehriydi.1890'lı yıllardan itibaren dinî kimliği olan ve olmayan Almanlar, Maraş'ı ziyaret etmeye başladılar. İlk olarak 3 Nisan 1888'de, Berlin Müzesi direktörü Mösyö Hama; Halep, Antep ve Maraş'ı kapsayan bir ziyaret programı gerçekleştirdi.³⁷Daha sonra Alman İmparatoru II. Wilhelm ve İmparatoriçe 1898 yılında, Osmanlı ülkesini ziyaret ettiler. Bu ziyaretin en önemli ayakları İstanbul, Kudüs ve Filistin topraklarıydı.³⁸

1898 yılından itibaren Alman nüfuzu Maraş'ta da hissedilmeye başladı. Bu tarihte Maraş'ta bulunan Alman papaz Pastör Brunnemann, burada padişahı öven konuşmalar yaptı. Alman rahip, konuşmalarında, Alman ve Osmanlı hükümdarlarının dostluğunun iki ülke için ne kadar önemli olduğunu, bu dostluğun her iki ülkenin de çıkarlarına hizmet ettiğini anlattı.³⁹ İmparatorun ziyaretinden sonra, Maraş'ta Alman propagandasının artmasının altında yatan sebep burada bulunan Ermeni nüfustu. Çünkü Almanya, Maraş Ermenilerini, kendi siyasî, kültürel ve ekonomik nüfuzunu genişletecek önemli bir kaynak olarak görmekteydi. Bu yüzden Maraş'ta çeşitli Alman müesseseleri açılmaya başlandı.

Maraş'taki ilk Alman müessesesi 1898 yılında, Divanlı mahallesindeki Alman Yetimhanesiydi. Yetimhanenin müdürlüğünü Pastör Brunnemann yapmaktaydı. Bu yetimhanede, erkek çocukların kaldığı bölüme "Beitshalom" (Barış Evi) , kızlar için açılan yetimhaneye " Bethel" denilmekteydi. Beitshalom'da kalan çocuklar iyi bir eğitim almaktaydılar. Öğretmenlerinden bir kısmı Almanya'da eğitim görmüştü. Bir kısmı da Osmanlı'daki çeşitli kolejlerden mezundu. Buranın ilk Alman yöneticisi olan Herr Speaker, öğrencilerin meslekî açıdan eğitim alabilmeleri için gerekli olan imkânları sağladı. Özellikle, dokumacılık, halı dokumacılığı, ayakkabıcılık eğitimi için

³⁵ Turan, **Türk-Alman...**, s.58.

³⁶ BOA. Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemî (DH.MKT.), 1485/84, DH.MKT. 1505/63 (1305.Ş.20).

³⁷ BOA. DH.MKT.1498/97 (1305.B.22).

³⁸ BOA. Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahrîrâtı (Y.PRK.UM.), 44/8 (1316.C.14).Bu ziyaretten sonra Almanya sürekli olarak kilise, okul, yetimhane gibi kurumlar açabilmek için Kudüs ve Filistin'de arazi almaya başladı. Almanya, hangi tarikat ve dinden olursa olsun , Filistin'de Almanca konuşan kalabalıkların yerleşmesini istiyordu. Bkz. Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda...**, s.99.

³⁹ BOA. Y.PRK.UM., 44/91 (1316.Ş.21).

gerekli olan alet ve edavatı temin etti.⁴⁰1920 yılında Alman yetimhanesi, Amerikan Kızıllaç hemşirelerinden Miss Frances Buckley idaresindeydi. Hilfsbund misyonundan Maria Timm ona yardım etmekteydi. Yetimhane- de, tamamı Ermeni olan öğretmenlerden eğitim alan 400 civarında erkek öğrenci bulunmaktaydı.⁴¹

Öğrencilere meslekî eğitim vermenin yanı sıra; yetimhane içerisinde, 1909 yılında, ilk, orta ve idadî derecesinde ve gündüz eğitim veren bir okul açıldı.⁴²Protestan cemaatine ait olan erkek okulunun, iki öğretmeninden bi- ri Ermeni, diğeri İngilizdi. Okulu Alman Pastör Brunnemann idare etmek- teydi. Okulun, açıldığı 1909 yılında 150 öğrencisi vardı.⁴³

1910 yılında, kızlar için de Zonbatanlı mahallesinde bulunan kız yetim- hanesi içinde eğitim vermek üzere adı geçen derecelerde okul açıldı.⁴⁴Mat- mazel Stokmann idaresindeki bu okulda; Usana Günciyan, Deşgon Koca- oğlanyan, Husrevitoht Kilikyan ve Lusiya Çorbacıyan isimli Ermeni öğret- menler ders vermekte idi. 8 yıl olan okulun programı şu şekilde idi:⁴⁵

Tablo II: Alman Kız Okulu'nun Ders Programı

Maraş'ta bulunan Alman Kız Rüşdi-İdadi Mektebi'nin Programı

Birinci Sene	Türkçe okuyup yazma
	İlm-i eşya
	Diyanet talimi
	Hesap
	Terennüm
	Jimnastik
İkinci Sene	Aynı Dersler

⁴⁰ Kerr, The Lions of Marash : **Personal Experiences with American Near East Relief, 1919-1922**, Albany: State University of New York Pres , 1973 , s.74.

⁴¹ Kerr,**The Lions of Marash...** , s.74.

⁴² BOA. İrade Maarif, 2/3 (1327.Z.17).

⁴³ BOA. Ş.D. 2245/3.

⁴⁴ BOA. Dahiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umûmiye İdaresi (DH.MUİ.) , 53/25 (1327.Z.29). Esasen Almanlar, erkek okulu için aldıkları ruhsatın bu okul için de geçerli olması için uğraşmışlar, ancak Osmanlı makamları bunu kabul etmemişlerdir. Bkz.DH.İD.117/33.

⁴⁵BOA. DH. İD. 117/33.Bkz. Ek I.

Üçüncü Sene	Osmanlıca
	Ermenice
	Diyanet Talimi
	Hesap
	Maraş Şehri ve Sancağının coğrafyası
Dördüncü Sene	Osmanlıca
	Ermenice
	Diyanet Talimi
	Hesap
	Memalik-i Osmaniyye'nin coğrafyası (Osmanlı Coğrafyası)
	Resim
	Jimnastik
	Terennüm
Beşinci Sene	Osmanlıca
	Ermenice
	Diyanet Talimi
	Hesap
	Coğrafya
	Tarih-i tabii
	Hülasa-i Tarih-i Osmaniye
	Ermeni Tarihinden bazı mühim vakalar
	Resim
	Terennüm
	Jimnastik
	Altıncı Sene
Ermenice	
Diyanet Talimi	

Altıncı Sene	Hesap
	Coğrafya
	Tarih-i tabii
	Tarih
	İlm-i Hikmet-i sade tecrübeler
	Kimyadan Sade Tecrübeler
	Resim
	Terennüm
	Jimnastik
	Yedinci Sene
Ermenice	
Diyanet Talimi	
Almanca	
İngilizce	
İlm-i Hendese	
Sade ilmi meseleler	
Coğrafya	
Tarih-i tabii	
Tevarih	
İlm-i Hikmet-i Tabiyye ve kimyadan sade tecrübeler	
Resim	
Terennüm	
Jimnastik	
Sekizinci Sene	Yedinci senede olduğu gibi

Bu okullarda okutulan ders kitapları da ayrıntılı olarak ilgili makamlara bildirildi.⁴⁶

⁴⁶ Ders kitaplarının ayrıntılı listesi için bkz. Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde...**,s. 108-110.

1913–14 öğretim yılında kız ve erkek idadîlerinde 16 öğretmen, 140 öğrenci vardı.⁴⁷ 1916 yılında “Deutschen Hilfsbundes für christliches Liebeswerk im Orient” adlı cemaat tarafından finanse edilmekte olan bu okullarda çalışan 2 müstahdem ile 8 öğretmenin tamamı Ermeni idi. Ermeniler, Almanlara ait yetimhane, hastane gibi diğer müesseselerde de istihdam edilmekteydi.⁴⁸

Öte yandan bu okullardan mezun olanlar, mezun oldukları okulları örnek alarak çeşitli yerlerde yeni okullar açmaya teşebbüs etmekte idiler. Maraş Alman kız okulundan mezun olan iki kız, Zeytun kazasının Frensi(Fırnız) nahiyesinde, yöre halkının muvaffakiyetini almak sureti ile okul açmak istediler. Açılması istenilen okulun her türlü masrafının Almanlar tarafından karşılanacağı, her türlü yardımın yapılacağı, hatta bölgede ihtiyaç duyulan yolun Alman devleti tarafından yapılacağına vaat edildiği⁴⁹ görülmektedir ki Almanlar kendi mezunlarını kullanarak nüfuz alanlarını genişletme çabası içindedirler.

AMERİKAN OKULLARI

Osmanlı Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri ile ilk karşılaşması Amerikalı tüccarlar ve misyonerler vasıtası ile oldu. Daha sonra Osmanlı ülkesine gelen konsolos ve diplomatlar ikili ilişkilerin artmasını sağladı.⁵⁰ İki devlet arasındaki ticarî ilişkilerin iyice artması ile⁵¹ 1830 yılında, iki devlet arasında ilk ticaret antlaşması imzalandı ve bunu 1862 yılında imzalanan diğer ticaret antlaşması izledi.⁵²

⁴⁷Adnan Şişman, “XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Alman Müesseseleri” , **Ata dergisi**, S.7, Konya, 1997, s.145.

⁴⁸ BOA.Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti 5. Şube (DH.EUM.5. ŞB.) , 27/16 (1334.L.08). Bkz. Ek. II.

⁴⁹ BOA. DH.İD. , 117/39 (1329.C. 6).

⁵⁰ Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda...** , s.120.

⁵¹ İki ülke arasındaki ticarî ilişkilerin hızlı gelişmesi ve yapılan ticarî antlaşmalar sonucunda, 1876 yılında, A.B.D. ile Osmanlı ticareti, hacmi bakımından dördüncü sırada yer alıyordu. Bkz. İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler” , **Amme İdaresi Dergisi**, C.14, 1981, s. 87.

⁵² 1830 yılında yapılan ticaret antlaşması ile A.B.D.'ye en ayrıcalıklı devlet statüsü tanındı ve ona tüm imtiyazlardan yararlanma hakkı verildi. Öte yandan, antlaşmanın üçüncü maddesi ile , A.B.D.'ne, devletin müdahalesi olmadan, her milletten ve dinden sınırsız kullanabilme hakkının verilmesi ile , bu devlet, Osmanlı Ermenilerine ve Rumlarına yakınlaşma fırsatını elde etti.Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri , TTK . Yay. , Ankara, 1991, s. 1-14.Amerikalıların Ermenilere yakınlaşması ile, Amerikan Devleti Ermenileri himaye etmeye, hatta kendi vatandaşlığına çekmeye başladı. Armaoğlu, **Türk-Amerikan...**, s.17-19.

Amerikalı Protestan misyonerlerin Osmanlı Devleti'ne ilk gelişleri, 1810'da Boston'da kurulan "American Board of Commisioners for Foreign Missions"(BOARD) adlı misyoner örgütünün, 1819 yılında, Osmanlı topraklarını programına alması ile oldu. Bunun sonucunda, 1820'lerden itibaren Amerikalı misyonerler, akın akın Osmanlı topraklarına gelmeye başladılar ve ilk merkezlerini İzmir'de açtılar.⁵³

1850 yılında Osmanlı Protestanlarına "millet" statüsünün verilmesi⁵⁴ ve Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki siyasi durumu, Anadolu'daki misyoner faaliyetlerinin artmasına sebep oldu. Amerikalı misyonerler, önce eğitim, sonra sağlık hizmetleri geliştirerek halkla daha yakın ilişkiler kurmaya çalıştılar.⁵⁵Öte yandan, Protestan Ermeniler de kendi cemaatlerinin devlet tarafından kabul görmesinden sonra hiçbir korku duymadan, serbestçe hareket etme fırsatı bulduklarından, Protestan okullarına duyulan talep arttı.⁵⁶BOARD misyonu da bu durumdan faydalanmak üzere Anadolu'ya yönelik girişimlerini artırdı.⁵⁷

BOARD, Anadolu'yu 3 misyon bölgesine ayırdı. Buna göre Antep ve Maraş merkez misyonunu; Van, Erzurum, Harput, Bitlis ve Mardin Doğu misyonunu; İstanbul, Bursa, İzmir, Kayseri, Trabzon ve Merzifon da Batı misyonunu oluşturmaktaydı.⁵⁸1848 yılında Antep'te misyoner istasyonunun kurulmasının ardından; Musul'da 1850, Arapkir'de 1853, Tokat ve Kayseri'de 1854, Maraş, Halep, Sivas ve Harput'ta 1855,Urfa, Antakya ve İzmit'te 1856, Diyarbakır'da 1857, Mardin, Bitlis ve Edirne'de 1858, Adana'da 1863'te arka arkaya misyon istasyonları kuruldu.⁵⁹Bu merkezlerin her birinde Amerikan binaları kuruldu. İngilizce dersleri ücretsiz olarak ve-

⁵³ Şenol Kantarcı, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, İstanbul, 2004, s.59-60.

⁵⁴ Gülnihal Bozkurt, *Alman ve İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, TTK Yay. , Ankara, 1996, s. 178.

⁵⁵ Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları", *OTAM*, S.3, 1992, s. 3.

⁵⁶ Bazı Ermenilerin Protestanlık mezhebine geçmeye başlamaları Ermeniler arasında huzursuzluk yaşanmasına sebep oldu. Gregoryen Ermeni Cemaati, mezhep değiştiren Ermenilere iyi gözle bakmıyordu. Mezhep değiştirmelerin önüne geçmek için çeşitli tedbirler alıyorlardı. Hatta zaman zaman bu konudaki şikayetlerini Osmanlı makamlarına iletiyorlardı. Bkz. Dâhiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umûmiye İdaresi (DH.MUI) , 6-2/22, (1328. B. 27).

⁵⁷ Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika-Kendi Belgeleriyle 19 yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, 3. Baskı, Ankara, 2000, s. 15.

⁵⁸ Nejdet Sevinç, *Ajan Okulları*, İstanbul, 1975, s. 32.

⁵⁹ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika...*, s. 69.

rildi. Öyle ki, 1860'larda yerli Protestan Ermeniler, artık Amerikan kitaplarını ve süreli yayınlarını anlayabilmekteydi.⁶⁰

Misyonerler kendi okullarını açma faaliyetlerinin yanı sıra, Ermeniler tarafından açılmış olan cemaat okullarında da etkili oluyor; Protestan Ermeni okullarına öğretmen yetiştirip onlara araç-gereç ve maddi yardımda bulunuyorlardı.⁶¹

Maraş'ta, 1899 yılında, Protestan Ermeniler tarafından açılmış, ancak Amerikalılar tarafından himaye edilen 15 okul vardı. Bunlardan dokuzu ilkokul derecesindeydi. Bu okullardan ikisi, kız ve erkek okulu olarak ayrı bir nitelik taşıırken, geriye kalan yedi okulda karma eğitim verilmekteydi. Protestanlara ait beş rüştiye vardı. Bu rüştiyelerle tek idadîlerinde karma eğitim verilmekteydi.⁶²Marhas Efendi, 1858 yılında Maarifperver İlkokulu'nu kurdu. Ruhsatsız faaliyet gösteren bu okul ancak 1890 yılında ruhsat aldı. Bu okul dışında kalan diğer okulların kuruluş tarihlerine kayıtlarda rastlanılmamaktadır.⁶³

1862 yılında açılmış olan ve Dârü'l Feyz adını taşıyan bir başka Protestan idadîsi daha vardı ki burada sadece erkek çocuklarına eğitim verilmekteydi. Bu okul da ruhsatını, ancak, 1890 yılında Simon Posliyan adına alabildi.⁶⁴Şehirde 1893 yılında, 1867 yılında açılan ve karma eğitim veren, Amerikan misyonerlerine ait olan dört ilkokul vardı. İlginç bir şekilde Maraş'ın merkezinde Protestan nüfusun varlığına rağmen⁶⁵ dört ilkokul açıldığı halde, Andırın, Elbistan, Zeytun gibi kazalarında ve bunlara bağlı köylerde Protestan nüfus yok, ya da çok az iken dokuz tane daha Amerikan okulu açıldı. Zeytun'daki tek okula sadece kız öğrenciler devam ediyorken, Andırın ve Elbistan'daki okullar erkek öğrenciler içindi.⁶⁶

⁶⁰ Kantarcı , **Amerika Birleşik...**, s. 61.

⁶¹ Erdal Açıkseks , **Amerikalılar'ın Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri** , Ankara , 2003, s. 54.

⁶² 1317 (1899) Tarihli MNS. s. 1128-1129.Bu okullardan üçü ; Şekerdere, Çavuşlu ve Divanlı mahallelerinde açılmış idi. Bkz. BOA.Yıldız Sâdâret Resmî Mârûzât Evrakı (Y.A.Res.) , 122/88.

⁶³ 1317 (1899) Tarihli MNS. s. 1130-1131.

⁶⁴ 1316 (1898) Tarihli MNS. s. 1014-1015.

⁶⁵ Maraş'ta 1881 yılında 3482 Protestan yaşamaktaydı. Bkz. Kemal Karpat , "Ottoman Population Records And The Census of 1881/82 – 1893", **International Journal of Middle East Studies**, S.9 (1978), s.263. Mutlu , Osmanlı Devleti'nde... , s. 303.Atilla Çetin , Zühdü Paşa'nın, konu ile ilgili olarak hazırladığı raporuna dayanarak Maraş merkezinde , iki Amerikan Protestan ilkokulundan söz ederken bkz. Mutlu , Osmanlı Devleti'nde... , s.303 , bunun eksik yazıldığı kanaatindedir.Karşılaştırmak için ayrıca bkz. Atilla Çetin , "Maarif Nâzırı Ahmed Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu" , **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi** , S.10-11, 1981-82, s. 210.

⁶⁶ Bu okullardan beşi Andırın kazasının köylerinde olup, 1880-1885 yılları arasında açılmıştır.1898 yılında kazada hiç Protestan nüfusun olmaması, burada misyonerlerin başarısız olduklarını ortaya koymaktadır.Bkz.1316 (1898) Tarihli HVS. s. 321.

1860 yılında, kız öğrenciler için Maraş Kız Lisesi açıldı. L.Coffing, bu liseye 45 genç kız seçerek eğitime başladı. Bu okuldan 25 bayan öğretmen yetiştirildi. Maraş Kız Lisesi Maraşlıların çok yoğun tepkisini çekmekteydi. Bu yüzden okul 1879'da Haçin'e taşındı ve Haçin Ev Okulu adını aldı.⁶⁷ Maraş'taki Amerikan misyonerleri, kızlar için 1880 yılında idadî seviyesinde bir okul daha açtılar.⁶⁸ Yatılı olarak açılan kız okullarının amacı, kızların eğitim seviyelerini yükseltmenin yanı sıra, bayan öğretmenlerin yetiştirilmesini sağlamaktı. Öğretim süresi 3 yıl olan bu okula girebilmek için, okuma-yazma ve dört işlem bilmek yeterliydi. Eğitimin Türkçe ve Ermenice yapıldığı, İlkokulun devamı niteliğindeki bu okullarda şu dersler okutulmaktaydı:⁶⁹

Tablo III: Amerikan Kız Okullarının Ders Programı

Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf
İncil okuma	İncil okuma	İncil okuma
Aritmetik	Aritmetik	Aritmetik
Ermenice Gramer	Ermeni Coğrafyası	Ermeni Coğrafyası
Coğrafya	Müzik	Müzik
Yazı	Kompozisyon	Kompozisyon
Müzik	Fizyoloji	Tarih
Kompozisyon	Astronomi	Teoloji

Bu okullarda okuyan ya da mezun olan kızlar aracılığı ile bir tür halk eğitim programları da yürütülmekteydi. Meselâ, 1862 yılında Maraş'ta kız öğrenciler, kendi okul saatleri dışında, ders başına aldıkları çok cüzî bir ücret karşılığında 200 kadar yetişkin kadına eğitim vermişlerdi.⁷⁰

XX. yüzyıl başlarında, Osmanlı sınırları içerisinde 400 civarında Amerikan müessesesi vardı. Okul, kilise, hastane, yetimhane v.b. müesseselerden

⁶⁷ Stephan Astourian, **Testing World-System Theory, Cilicia (1830s-1890s)**:Armenian-Turkish Polarization and the Ideology of Modern Otoman Historiography, Ph.D.Thesis , University of California, Los Angeles , 1996 , s.547.Bu okul ilk açıldığında halkın tepkisini çekti.Hatta okula önemli ölçüde zarar verildi. Ancak, devlet suçluları yakalayarak gerekli cezaî işlemleri yaptı. Bkz. BOA. Sadâret Mektubî Umum Vilayetler Tahrirâtı (A.MKT.UM.) , 397/4 , (1276.B.27).

⁶⁸ 1317 (1899) Tarihli MNS. , s.1132-1133.

⁶⁹ Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika**, s. 64.

⁷⁰ Kocabaşoğlu , **Anadolu'daki Amerika...**, s. 64.

sadece 83 tanesi ruhsatlı veya fermanlıydı.⁷¹ Osmanlı Devleti, 1903 yılında, bu müesseselerin ruhsatlı olanlarının devamına, ruhsatsız olanlarının durumunun araştırılmasına karar verdi. Devlet, ruhsatsız olanların kapatılması niyetindeydi. Bu yüzden Amerikan hükümetinin, ruhsatsız olan müesseselerine ruhsat verilmesi yolundaki isteklerini cevapsız bıraktı. Bunun üzerine; Amerikan elçisi, hiç değilse, 10 müessesenin tescilini istedi. Aksi takdirde hükümetinin diplomatik münasebetleri keseceğini söyledi. Tescili istenen müesseseler şunlardır:

1- Kayseri ve Talas'taki erkek ve kız mektepleri, çocuklar için bahçe mektebi, hastane, misyoner ikamet haneleri ve eczane.

2- Tarsus Koleji.

3- Selanik'te mabet, misyoner evi ve müştemilatı.

4- Van'da erkek ve kız mektepleri, yetimhane, hastane, eczane, misyoner evleri ve müştemilatı.

5- Selanik'te sanayi ve ziraat okulları.

6- İzmir'de erkek ve kız okulları.

7- Adana'da misyoner evleri.

8- Sivas'ta erkek ve kız okulları, mabet ve misyoner evleri.

9- Maraş'ta Kız Koleji, Teoloji Semineri ve misyoner evleri.

10- Beyrut Koleji ve müştemilatı.⁷²

Amerikan misyoner eğitimini dinî ve laik olarak iki kategoriye ayırırsak dinî eğitim, Maraş Teoloji (ilâhiyat) Okulu'nda; laik eğitim, Merkezî Türkiye Kız Koleji'nde verilmekteydi.

a- Maraş Teoloji Okulu

Maraş Teoloji Okulu, 1866 yılında, Mr.Trowbridge idaresinde açıldı. Mr.Pery ve Mr.Montgomery bu okula tayin edilen diğer misyonerler idi.⁷³ Bu okul ile Harput ve Mardin'de kurulmuş olan diğer teoloji okullarına ha-

⁷¹ Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde...**, s.319. Ayrıca bkz. Yahya Akyüz, "Abdülhamid Devrinde Protestan Okulları ile İlgili Orijinal İki Belge", **A.Ü.Eğitim Fakültesi Dergisi**, 1970, C.3, No:1-4, s. 122-123.

⁷² Erol Kırşehirlioğlu, **Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri**, İstanbul, 1963, s. 36-37.

⁷³ Uğur Barlas, **Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları**, Karabük, 1971, s. 20.

zırlık sınıfları mahiyetinde olan “academy” ya da “training school” adı verilen orta dereceli okullar açıldı. Okula, Antep Koleji’ni bitiren öğrenciler arasından seçilenler gelebiliyordu. Maraş ve Mardin’de açılan bu okullar ile teoloji eğitimini güçlendirmek amaçlanmaktaydı.⁷⁴

Maraş Teoloji Okulu’nda öğrencilere okutulan dersler şunlardır: ⁷⁵

- 1- Arapça
- 2- Yunanca
- 3- Kitâb-ı Mukaddes
- 4- Kitâb-ı Mukaddes Mukaddimesi
- 5- Tarih-i Kitâb-ı Mukaddes
- 6- Tarih
- 7- Talimat-ı Din-i Mesihî
- 8- İlm-i İlähî-i Tabî
- 9- İlm-i İlähî-i Muntazam
- 10- İlm-i Edyân-ıTevâif
- 11- Usûl-ı Mevâiz
- 12- İlm-i Ahlak
- 13- Kilisenin Usûl-ı Teşekkül ve Nizâmâtı
- 14- Hüsn-i Kıraat
- 15- Ruhanî İlähiyat Terennümü

Maraş Teoloji Okulu 3 yıl, buna karşılık Bebek İlahiyat Okulu 4 yıldır. Programı da Maraş’takinden farklıydı.1860’ta Merzifon’a taşınan Bebek İlahiyat Okulu’nda; dinî ilimlerin yanı sıra aritmetik, cebir, trigonometri, İngilizce, felsefe gibi birçok farklı ders okutulmaktaydı.⁷⁶

Tüm giderleri BOARD tarafından karşılanan Teoloji Okulu’na öğrenci bulmakta sıkıntı çekiliyordu. Hatta Mr.Cristicesine, Boston’a müracaat edip , Antep Tıp Okulu’nun Maraş Teoloji Okulu’na öğrenci bulunamaması sebebiyle kapatılmasını istedi.Ancak bu istek kabul edilmedi. ⁷⁷

Aslında öğrenci bulma sıkıntısı sadece Maraş Teoloji Okulu’nda yoktu. Öğrenci bulmakta zorlanan Harput İlahiyat Okulu’nda öğrencilere okulu

⁷⁴ Kocabaşoğlu , *Anadolu’daki Amerika...*, s. 136.

⁷⁵ Mutlu , *Osmanlı Devleti’nde...*, s. 293.

⁷⁶ Kocabaşoğlu , *Anadolu’daki Amerika...*, s. 61-62.

⁷⁷ Barlas , *Gaziantep Tıp...*, s.24.

cazip kılabak çalışmalar yapılmaktaydı. Örneğin; bekâr olanlara 21 kuruş, evli olanlara 28 kuruş haftalık ödeniyordu. Diğer tüm Amerikan okullarının paralı olduğu düşünülürse, ilahiyat okullarına maddi imkânı olmayanların gittikleri sonucuna varılabilir.⁷⁸ Nitekim 1899 yılında Maraş Teoloji Okulu'nun sadece 6 öğrencisi vardı.⁷⁹

Okulun eğitim kadrosunu, bizzat Amerika'dan gelen kişilerin yanı sıra, Türkiye'deki misyoner okullarından mezun olduktan sonra, Avrupa veya Amerika'ya gönderilerek eğitim alan ve döndüklerinde öğretmenlik yapan kişiler oluşturuyordu. Türkiye'deki ilahiyat okullarından mezun olanlar da öğretmenlik yapabilmekte idi. Mesela, Bebek İlahiyat Okulu'nu bitiren Alexan Bezciyan, eğitim için Amerika'ya gönderilmeden önce, Maraş Teoloji Okulu'nda açılan bir bölümün başına gönderilmişti.⁸⁰ Öte yandan Maraş İlahiyat Okulu mezunlarından Haroutoun K. Avakion, American Board'ın Harput'taki okullarında yabancı dil ve matematik dersi vermekteydi.⁸¹ Bir diğer mezun Haygazyaş, Tarsus'taki St. Paul Enstitüsünde öğretmenlik yapmıştı.⁸²

b- Merkezî Türkiye Kız Koleji

1882 yılında açılan kolejin amacı; Adana, Antep, Maraş gibi şehirlerdeki orta dereceli okullardan gelen kız öğrencilere daha ileri derecede eğitim imkânı sağlamak ve adı geöen yörelerdeki okulların öğretmen ihtiyacını karşılamaktı.⁸³ Öte yandan, Hıristiyanlığı yayabilecek ve Ermenileri aydınlabilecek yerel kız liderler yetiştirmek te amaçlanmaktaydı.⁸⁴ Bu okulun öğrencileri; Haçin, Zeytun, Elbistan, Urfa, Antep, Kilis, Halep, Beylan, Sis, Adana ve Tarsus'tan geliyordu.⁸⁵

Kolejin finansmanı kadın misyoner heyeti "Women's Board of Missions of the Interior" (WBM) ve Maraşlı iki zengin Protestan Ermeni tara-

⁷⁸ Açıkse, **Amerikalılar'ın...**, s.86.

⁷⁹ 1317 (1899) Tarihli MNS. , s. 1132–1133.

⁸⁰ Necmettin Tozlu, **Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar**, Ankara, 1991, s. 111.

⁸¹ Açıkse, **Amerikalılar'ın...**, s. 165. Ancak Maraş Teoloji Okulu'nun programı söz konusu dersleri vermek için uygun değildi. Avakion , yabancı dil ve matematik ile ilgili bilgileri mezun olduğu kolejden öğrenmiş olmalıdır.

⁸² Tozlu, **Kültür ve Eğitim...**, s.105.

⁸³ Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika...**, s.158.

⁸⁴ Tozlu, **Kültür ve Eğitim...**, s. 111.

⁸⁵ Astorian, **Testing World...**, s. 548.

findan karşılanmaktaydı.⁸⁶Okul, Amerikalıların hâkim olduğu bir mütevelli heyeti ve yöredeki misyonerler ile yerli halkın eşit ağırlıkta olduğu bir kurul tarafından yönetiliyordu.⁸⁷

Okulun öğrenim süresi, iki yılı hazırlık sınıflarında olmak üzere 6 yıldır. Ancak okulun son 2 yılı orta öğretimin üstünde sayılabilecek nitelikteydi.⁸⁸Bununla beraber, bu okuldaki mezun olanların aldıkları diplomalar, Osmanlı Maarif Nezareti tarafından onaylanmakta, hatta bu okulun mezunlarına ülkenin herhangi bir yerinde öğretmenlik yapma hakkı verilmekteydi.⁸⁹

1890'lı yıllarda, okulda, Türkçe, Ermenice, İngilizce, Doğa Bilimleri, Fizyoloji, Cebir, Psikiyatri, Genel Tarih, Dinler Tarihi, İngiliz Edebiyatı, Ev Ekonomisi gibi dersler okutuluyordu.⁹⁰Okutulan dersler arasında; Psikiyatri, Fizyoloji ve dinle ilgili derslerin olması, mezun olanlara öğretmenlik hakkı verilmesi ile ilgili olmalıdır. Ev Ekonomisi dersleri, bayan misyonerler ile erkek misyonerlerin eşleri tarafından verilmekteydi. Bu derste öğrencilere, çeşitli el işlerinin yanı sıra dikiş öğretilmiştir. Bu şekilde öğrenciler, ördükleri danteller ile el işlerini satarak gelir elde ediyorlardı.⁹¹

Merkezî Türkiye Koleji'ne Ermenilerin yanı sıra zaman zaman Müslümanlar da ilgi gösteriyordu.1886 yılında, yöredeki tanınmış bir Müslüman ailenin iki kızı, 1890 yılında ise önemli bir devlet memurunun kızı burada öğrenim görmüştü.1891–1892 ders yılında, okulun 61 öğrencisinden ⁹²58'i Ermeni, biri Rus, biri Amerikalı, biri de Müslüman'dır. Kolejde 1893–1894 öğretim yılında, kolejdeki 29 öğrenciden ikisi Müslüman'dır. Öğrencilerden altısı hazırlık sınıflarında okurken, 23'ü kolej sınıflarındaydı. Aynı yıl, bu okulda ikisi Amerikalı olmak üzere, dört öğretmen görev yapmaktaydı.⁹³1907 yılında, okulda hiç Müslüman öğrenci yoktu. 90 kişiden ibaret olan öğrencilerin tamamı Protestan mezhebine mensup Ermenilerdi. Misyoner Lee idaresindeki okulun tüm öğretmenleri ise Amerikalıydı.⁹⁴Bu öğretmenler genellikle diğer devletler veya misyoner teşkilatları tarafından

⁸⁶ Astorian, *Testing World...*, s.548.

⁸⁷ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 158.

⁸⁸ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika...*, s. 158-159.

⁸⁹ Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde...*s. 303.

⁹⁰ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika...*, s.159.

⁹¹ Açıkseç, *Amerikalılar'm...*, s. 146.

⁹² Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika...*, s.134.

⁹³ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika...*, s.159.

⁹⁴ BOA. Yıldız Perâkende Evrakı Maarif Nezâreti Maruzatı (Y.PRK.MF.) , 5/20 (1325.R.02). Amerikan Koleji Öğretmenlerinin bazı Türk askerleri ile çektirdikleri fotoğraf için bkz. Ek. III.

görevlendirilir, Osmanlı Devleti de bu görevlendirmeleri onaylardı.⁹⁵ Öğretmenlerin maaşları ve her türlü ihtiyaçları BOARD misyon teşkilatı tarafından tespit edilip karşılanmaktaydı.⁹⁶

Maraş Koleji, bir yüksek okul olmadığı için mezunlar eğitimlerini İstanbul Kız Koleji'nde tamamlayabiliyorlardı.⁹⁷

c- Diğer Eğitim Müesseseleri

Amerikalı misyoner, Mr.Mikalem tarafından açılan müesseselere 1896 yılında Amerikan Yetimhanesi eklendi.⁹⁸ Yetimhanede 1900 yılında 420 çocuk barınmaktaydı.⁹⁹ 1907 yılında, Astarçıyan tarafından idare edilen ve 140 kız öğrencinin kaldığı bu yetimhanede meslekî eğitim verilmekteydi.¹⁰⁰

1912 yılında, Amerikan misyonu Restebâiye mahallesinde bir kıraathanede eğitim verecek “Kıraathane Gece Mektebi” adı ile bir okul daha açmak istedi. Amerikan Koleji Müdürü Mösyö Godsell tarafından açılan bu okul, gündüzleri kapalı olacak, sadece geceleri bir-iki saat eğitim verecekti. Meslekî okul tarzında olan bu “Çırac Mektebi” padişah iradesi ile kuruldu.¹⁰¹ Okulun müdürü olan Mösyö Godsell Kaliforniya Dârü'l Fünûnu'ndan mezundu. Müdür muavini Serkis Çobanyan ile öğretmenlerden Nerses Sarıyan Tarsus Amerikan Koleji, öğretmen Ağya Behisniliyan ise Antep Amerikan Koleji'nden mezundu.¹⁰² Öğrenim süresi iki yıl olan okulda dersler Osmanlıca, İngilizce, Ermenice ve Fransızca olarak yapılmakta idi.¹⁰³

Padişah iradesi ile açılan bir diğer eğitim kurumu da bir nevi konservatuar özelliği taşıyan “Musiki Okulu” idi. Maraş Kız Okulu'nun hemen yanında, Alaaddin Bey Vakfı'na sonradan eklenmiş bir arazi üzerinde inşa edilen ve Mr. Mikelam adına ruhsat verilmiş olan bu okulun, tüm giderleri BOARD¹⁰⁴ tarafından karşılanacaktı.

⁹⁵ Vahapoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze...**, s. 81.

⁹⁶ Vahapoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze...**, s.79. Avrupaî tarzda inşa edilmiş olan Amerikan Koleji'nin bugünkü hali için bkz. Ek. IV.

⁹⁷ Tozlu, **Kültür ve Eğitim...**,s.111.

⁹⁸ BOA. Y.A. Res. 122/88.

⁹⁹ Adnan Şişman, **Osmanlı Devleti'nde XX. Yüzyıl Başlarında Amerikan Kültürel ve Sosyal Müesseseleri**, Alem Basım-Yayın, Balıkesir, 1994, s.26.

¹⁰⁰ BOA. Y.PRK.MF. , 5/20 (1325.R.02).

¹⁰¹ BOA. İ.MF. 2/5 (1330.Za.10).Ayrıca bkz.BOA. DH. İD. 163/4.

¹⁰² BOA. ŞD.ML.NF.MR. 229/1 (1330 Za.01) . Bkz. Ek. V.

¹⁰³ BOA.ŞD.ML.NF.MR. 229/1(1330.Za.01) .

¹⁰⁴ BOA. DH. İD. 163/33 (1332.M.3).

İNGİLİZ OKULLARI

İngiltere,1898 yılında, Zonbatanlı mahallesinde, Miss Salmond idaresinde iki yetimhane açtı.¹⁰⁵Bu yetimhanelerden erkekler için olanı Ebenezer, kızlar için olanı Bevlah adını taşıırken Ebenezer'de barınan çocuklara fırıncılık eğitimi verilmekteydi.¹⁰⁶I.Dünya Savaşı'nın başlaması ile bu yetimhaneler, Amerikalılara devredilmesine rağmen faaliyetleri yine İngilizler tarafından devam ettirildi.¹⁰⁷ Miss Salmond'un,1920 yılına kadar yöneticilik yaptığı¹⁰⁸bu yetimhane Maarif Nezareti'nin emriyle kapatıldı ve 500 yataklı Müslüman yetimhanesine dönüştürüldü.¹⁰⁹

İngiltere, 1912 yılında, Müslüman ve Gayrimüslim öğrencilerin devam edebileceği bir okul açmak için Osmanlı yetkililerinden izin istedi. İngiltere Devleti adına okulu açmakla görevlendirilen Mr. Mikalem tarafından Maarif Nezareti'ne bu konudaki isteğini belirten bir dilekçe verildi. Ancak dilekçede; okulun Maraş'ın hangi mahallesinde açılacağı, derecesi, kızlara mı, erkeklere mi hitap edeceği yoksa karma mı olacağı hususları belirtilmemişti. Devlet, bu okulun açılmasında bir mahzur görmemekle beraber okulun teftişinde ve okutulacak kitapların kontrol edilmesinde zorluk çıkarılmasından çekiniyordu. Bu konudaki hassasiyetlerini belirtip bir zorlukla karşılaşmamak kaydıyla açılışa izin verdi.¹¹⁰

¹⁰⁵ BOA. ŞD. 2744/33, lef 45.

¹⁰⁶ Kerr , **Lions of...** ,s.74.

¹⁰⁷ BOA. DH. EUM.5.ŞB, 12/31 (1333.C.26).Yetimhanenin müdiresi Miss Josephin Monet adlı bir İngiliz, müdürü de Kanadalı Mr.Wodliler idi.

¹⁰⁸ Bkz. Kerr , **Lions of...** , s.74.

¹⁰⁹ Atalay , **Maraş Tarihi...**,s.155.

¹¹⁰ Hatta okutulacak kitaplar ve okulun teftişinde zorluk çıkarılmaması için okul müdüründen yazılı bir taahhütname alındı. Bkz.BOA. DH. İD. 117/29 (1329.R.24). Bkz. Ek. VI. Ayrıca okulun bugünkü görünüşü için bkz. Ek. VII.

مکتبہ اسلامی

کیران نوری

عدد

۴۵

دفعہ بظاہر تہمید سے

ناظر بک اتدی حفیظی

مرحوم بانی مؤسسہ واقعہ الامانیا کمازسدہ و کور و انانیا مخلص اولی اور رستہ و اعدادی و جرمندہ کسا دارلساد کتہ مکین انانیا
سیدہ کتہ ہی بر عوام اعلیٰ و تدریس از ناظر بظاہر تہمید سے کما انانیا کمازسدہ کما انانیا کمازسدہ کما انانیا کمازسدہ کما انانیا کمازسدہ کما انانیا
عازسہ انانیا کمازسدہ کما انانیا کمازسدہ کما انانیا کمازسدہ کما انانیا کمازسدہ کما انانیا کمازسدہ کما انانیا کمازسدہ کما انانیا
تقدیر کتہ سے سندہ انانیا کمازسدہ کما انانیا کمازسدہ کما انانیا کمازسدہ کما انانیا کمازسدہ کما انانیا کمازسدہ کما انانیا کمازسدہ کما انانیا

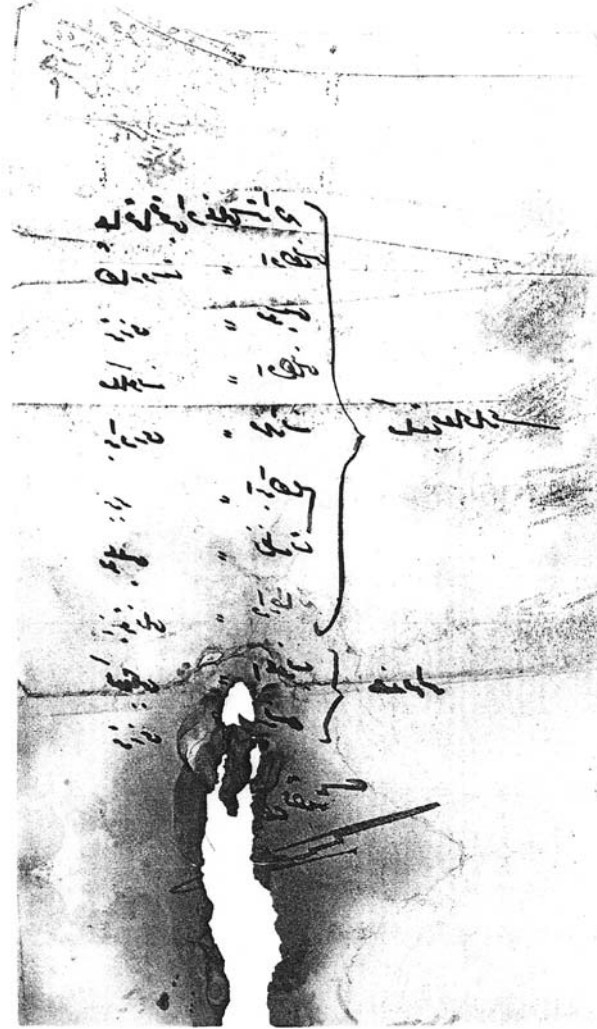
۱۔ سیدہ اول ۴۴۹ و شیال ۴۴۹
مکتبہ اسلامی
کیران نوری

مدرسة خیر الجمال انما ماسی مکتبی روملار

ریختی سنه	تکرار اوقتی و بیاضی . علم اسباب و سبب . دیانت تعلیمی حساب . نغم . ریختی سنه
ایکتی سنه	ریختی سنه که عاده لک دومی
اوجی سنه	عنائیج . ایشیج . دیانت تعلیمی حساب . مدرسه سهری و صفاغناک جغرافیاس . رسم . ریختی سنه . نغم
دردی سنه	عنائیج . ایشیج . دیانت تعلیمی حساب . محالک عمما بزرگ جغرافیاس . تاریخ طبیعی و سبب . رسم . ریختی سنه . نغم
پنجی سنه	عنائیج . ایشیج . دیانت تعلیمی حساب . جغرافیا . تاریخ طبیعی . خود تاریخ عرفانی . ارضی تاریخ . بعضی مردم و اهل . رسم . نغم . ریختی سنه
النجی سنه	عنائیج . ایشیج . دیانت تعلیمی حساب . جغرافیا . تاریخ طبیعی . تاریخ . علم حرکت طبیعی و کیمیا و ده ساده تجربی . رسم . نغم . ریختی سنه
یختی سنه	عنائیج . ایشیج . دیانت تعلیمی . آلاجر . انگلیز . علم و سبب ساده علمین و سبب جغرافیا . تاریخ طبیعی . تاریخ . علم حرکت طبیعی و کیمیا و ده ساده تجربی . رسم . نغم . ریختی سنه
چکلی سنه	یختی سنه هر ایشیج کی

۴۹
مکتب دیر کوزی . مدرسه اول سنو کیمیه
مدانک اناسی . اوهاناکو کیمیه ده خود قوه اوهانیه . خبر و نوقت کیمیه . لوسا هر با هیاه
۱۰-ماسی و یغیانه

۱۱
۷/۲

Ek II: Alman Yetimhanesi'nde 1916 yılında istihdam edilen Ermeniler, BOA, DH. EUM. 5.Şb. 27/16.

Ek III: Amerikan Koleji Öğretmenlerinin Bazı Türk Askerleri ile Çektirdikleri Fotoğraf.

Ek IV: Avrupai tarzda inşa edilmiş olan Amerikan Binasının Bugünkü Görüntüsü.

Ek VII: İngiliz Okulu'nun Bugünkü Görüntüsü.